
**PATRIOTSKA KNJIGA
ČOVEKA BEZ
DOMOVINE:
VIKTOR IVANČIĆ,
“ANIMAL CROATICA”**

NENAD DIMITRIJEVIĆ

Ovo je mučna, teška i gorka knjiga. Drugačija je verovatno mogla biti, ali dobro je što nije. Ton ove knjige određen je njenom temom i autorovim moralnim stavom prema toj temi. Viktor Ivančić piše o masovnom zločinu, to jest o ubijanju nevinih ljudi od strane režima, a uz podršku znatnog broja podanika, onih koje najčešće pogrešno nazivamo “običnim ljudima”, ili jedva nešto preciznije “posmatračima”.

U knjizi se komentariše dinamika političke svakodnevnice u Hrvatskoj od 2003. godine do danas. Svaki je pojedini tekst napisan kao reakcija na neki konkretan događaj. Pa ako je ovde reč o kritičkoj analizi hrvatske zbilje, šta je motivisalo jednog beogradskog izdavača da ove novinske tekstove objavljuje u *Feral Tribuneu* prikupi u knjigu i ponudi ih čitaocima u Srbiji? Da li je Dejan Ilić pošao tek od racionalne pretpostavke da u Srbiji ima mnogo ljudi koji se interesuju za zbivanja u susednoj zemlji, pa bi im Ivančićevo štivo bilo dragocen izvor informacija? Verujem kako je ipak reč o nečem drugom: izdavačev motiv ne svodi se na ponudu znanja o jednoj paralelnoj stvarnosti koja nas privlači iz istorijski razumljivih razloga. Jednostavno, Viktor Ivančić piše o temama koje su relevantne i za Srbiju: ovo važi za izbor i za ekspoziciju teme, te konačno i za moralne izvođe koje nam autor nudi. Hoću reći, kao čovek koji oseća moralnu odgovornost za srpske zločine ovu knjigu doživeo sam i kao preciznu analizu srpske situacije, sve iako to autoru nije bila namera.

Naime, ovi tekstovi, i svaki ponaosob i kao celina, mnogo su više od novinskih komentara napisanih određenim povodom. Upravo, Ivančić sve te povode vidi i analizira kao simptome jednog političkog, društvenog, moralnog stanja. To stanje od-

lučno je određeno (1) činjenicom zločina i (2) današnjim odnosom prema zločinu i njegovom nasleđu. Pri tom, Ivančićeva knjiga ne daje odgovore, ona postavlja pitanja – ovde nije reč o onoj otrcanoj akademskoj pohvali, koja veli da je najvažnije postaviti prava pitanja, pa će posle već lakše ići sa odgovorima. Reč je naprosto o tome da mi živimo u vremenu u kome su odgovori već poznati. Sve nam je odgovore dala neposredna prošlost, ono vreme koje konvencionalno nazivamo vremenom ratova na području Jugoslavije. Bit tih ratova sastojala se u ubijanju nevinih ljudi. Nakon moralne katastrofe pitanja koja nam ostaju mogu nam se možda učiniti suvišnim, kao puki izraz nemoći. Ono što se dogodilo u prošlosti nedostupno je; ništa se ne može opozvati; bitne činjenice ne mogu se promeniti, barem u meri u kojoj je zločin konačan. Mrtve ne možemo vratiti. Ipak, pitanja imaju smisla, za nas koji smo preživeli. Osnovno pitanje moglo bi biti poražavajuće jednostavno: *kako živeti*, upravo kako živeti sa nasleđem zločina? Kakva je naša ljudska pozicija, kako treba da se odvija naša *vita activa* ako pripadamo grupi u čije ime su pobijeni nevini ljudi? Da li nam trivijalno nepobitni uvid, da ne možemo izmeniti ništa od onoga što je učinjeno juče, daje za pravo da danas zatvorimo knjigu prošlosti, i da se isključivo posvetimo imperativima izgradnje jedne bolje, pristojnije, civilizovanije budućnosti? Ili možda ipak mi danas imamo, a u svetlosti onoga što je bilo juče, nekakve dužnosti, recimo nekakve moralne obaveze? Ovo je temeljno pitanje Ivančićeve knjige.

A kako mi to živimo danas? Više-manje kao i drugi ljudi u decentnim demokratijama, zaključićemo ako pogledamo institucionalni i vrednosni okvir naše – hrvatske ili srpske – zajednice: pravni sistem nam garantuje slobodu, jednakost i sigurnost; politički aranžmani otelovljuju načelo građanske i narodne samovladavine. No, šta je sa našim moralom, upravo sa našom sposobnošću da razlučimo dobro od zla? Tu kao da nešto nije u redu, barem ako je suditi po tome kako nas svet gleda – sa gađenjem i prezirom. Ili, ipak, možda se taj dekadentni svet teško ogrešio o nas; biće da nas drugi jednostavno ne razumeju. Ivančić piše:

“Svijet naprosto ima ružnu naviku da se zgraža nad nečim što je u nas, zahvaljujući ubrzanom toku socijalne evolucije, steklo status normalnosti. Svijet prepoznaje opasnu društvenu egzotiku u fenomenima koji su kod nas općeprihvaćeni.”

Dakle, svet ne razume karakter naše normalnosti. Doista, naša je normalnost posebna. Ali, zar mi nemamo pravo na nacionalni ponos i na patriotizam, to jest ljubav prema domovini? Lepo je voleti svoju zemlju. Đerđ Konrad je negde zapisao: “Zemlja je mala, ali je naša. Lokalne zastave viju se nad glavama lokalnih velikana.”

Međutim, insistira Ivančić, valja nam videti u čemu se tačno sastoji naša posebnost: zastave su nam krvave, velikani su prljavih ruku, a većina se običnih ljudi batrga u mraku moralnog nihilizma i onoga što je Kant nazvao “samoskrivljenom nezrelošću”. Posebnost nam je određena zločinom.

Za potrebe boljeg razumevanja, možemo, prateći Viktora Ivančića, razlikovati nekoliko tematskih nivoa te zločinački specifične normalnosti: politički, kulturni i moralni. U skladu sa tim valja nam razlikovati i aktere. Ivančić propituje odnos elita, te odnos običnih ljudi prema zločinu. Tu je najzad i vremenska dimenzija. Za vreme rata vladala je etika zla. Danas vladaju politika i kultura zaborava, kao svojevrsni amalgam ćutanja i laži.

Šta je etika zla? Ponoviću nešto što sam ranije već napisao: za vreme rata režim nije očekivao od podanika da naprosto podržavaju zločinački poduhvat. Od njih se očekivala specifična moralna lojalnost, koja se imala interiorizovati i ispoljavati kroz stav da je ono što režim čini, i što podanici podržavaju, politički opravdano i moralno ispravno. Jedan veliki broj ljudi je ispunio takva očekivanja. Drugim rečima, za vreme trajanja tog režima njegovi nosioci i većina njegovih podanika ponašali su se kao da pitanje odgovornosti za zločin uopšte ne postoji, upravo kao da su svi udruženi u moralno ispravnom poduhvatu od najveće važnosti. Ubijanje je bilo dobro.

Ivančić pita kako se akteri nose sa ovim nasleđem zločina. Kada je reč o državi, autor nam pokazuje da ona nakon rata deluje kao vrhovna patriotska institucija koja ‘štiti svoj narod’ od bilo kakve odgovornosti. Država to radi tako što aktivno čuva i krije zločince, ili tvrdi da zločina nije bilo, ili ako ga je bilo, da ga valja meriti i prosuđivati “u kontekstu”, odnosno porediti sa onim što su “oni učinili nama” (pri čemu, jasno je svakom “objektivnom posmatraču”, to poređenje će pokazati onu istinu koju smo i inače znali: da su njihovi zločini protiv nas mnogo teži od naših protiv njih, da se naši mogu opravdati a njihovi ne...). Ukratko, država štiti svoj narod institucionalizujući laž o nedavnoj prošlosti.

Naravno, u tom poslu država nije sama. Politički vlastodršci obrazuju veliku koaliciju sa nacionalnim kulturnim elitama, sa dvorskim intelektualcima i “javnim radnicima”. Najčešće je, podseća nas Ivančić, reč o istim onim ljudima koji su za vreme rata i pre njega igrali odlučujuću ulogu u pripremi i proizvodnji etike zla, upravo u razaranju onih elementarnih moralnih standarda koji razlikuju civilizaciju od varvarstva:

“Takvi 'humanisti', poput Dobrice Ćosića, Matije Bečkovića, Ivana Aralice ili Slobodana Novaka, nisu sudjelovali ni u jednoj ratnoj gadariji, ali su pripremali teren za svaku od njih.”

Svi oni, država i nezavisni intelektualci, udruženi su u poduhvatu ideološkog inženjeringa kojemu je cilj da falsifikuje nedavnu prošlost. Prvi zadatak ovih Jahača Apokalipse sastoji se u moralnoj mistifikaciji nacije, upravo u re-prezentaciji nacije kao metafizičkog subjekta iz kojeg izvire sve moralne vrednosti i kojemu se imaju prilagoditi svako naše mišljenje i delanje. Dolazeći iz prošlosti koje nikad nije bilo, Nacija nam – kroz usta samozvanih tribuna – obećava budućnost koje nikad neće biti. Naravno, sistem na kome počiva ovo ludilo ne treba tražiti ni u slavnoj prošlosti, ni u svetloj budućnosti; sistem treba tražiti u sadašnjosti, i treba ga razumeti kao praktični zahtev za poslušnošću:

“Pretenzija da se preuzme patronat nad jedinom i neupitnom ‘istinom’ uvijek je bila prvorazredna ideološka rabota, s ambicijom da se ona nametne maksimalnom procentu brifirane populacije... Tako se sklapa cijela struktura koja je potrebna za frontaško djelovanje narodnoga pokreta – misionarski cilj, striktni ideološki napatuk, skupina ‘uglednika’ kao gromobran za kolektivnu svijest, državna aparaturna kao moćna logistika...”

38 No, nacionalni rad suočen je sa poteškoćama. Neki se događaji iz bliske prošlosti danas više ne mogu negirati. Naši bi nacionalisti najviše voleli da se nikad nije saznalo za Srebrenicu ili Medački Džep ili Dubrovnik – da je sve ostalo na onom zrnu prašine koje nije palo. Avaj, saznalo se, pa negiranje, primećuje Ivančić, valja zamieniti opravdanjem. Ono generalsko “zrno prašine” koje je izgleda ipak palo može se istorijski braniti našom iskrenom željom da “izgradimo lepši i stariji Dubrovnik”. Poduhvat i nije tako neizvodiv, jednom kad shvatimo da je istina “jedina i neupitna”, a da kriterijum istinitosti jednog izreka predstavlja isključivo njegov izvor; istina je stvar autoritativnog tumačenja. Ideološki će dušebrižnici pomenutim incidentima – koji su priznati kao problem ne zbog karaktera nedela, nego zato što su otkriveni – prvo nadenuti simpatična kodna imena: hladnjača, selotejp, garaža.

“Ovakva kovanica zbog svoje birokratske mekoće i bezličnosti može se koristiti i u dječjim slikovnicama, a da nikome ne zatitra želudac od nelagode.”

Sledeći je korak tada već jasan i sastoji se u moralnom relativiziranju zločina, u dokazivanju da je ovaj čin bio bitno legitiman, da dakle i nije bio zločin. Ivančić piše:

“Nije riječ ni o kakvome ponovnom objašnjavanju, jer najdublja domoljubna tajna ne zahtijeva dodatna objašnjenja... Komentari... u kojima se zažarenim

riječima negira ili umanjuje zločin, zapravo... ga legitimiraju, a to će reći i po-
tiču poželjne emocije – bijes ili žaljenje, svejedno – zbog ‘posla koji nije oba-
vljen do kraja’. To je taj šifrirani jezik nacionalizma: govor o tome kako naši
neprijatelji preuveličavaju naša zlodjela zapravo poručuje da su naša zlodjela
bila nedostatna... Radi se o tome da se ovdje masovno misli kako je ubijanje ne-
naoružanih srpskih civila u ratu bila najnormalnija i najpoželjnija stvar.”

To je normalizacija zločina, poduhvat kojim se praktično re-afirmiše etika zla nasle-
đena iz prethodnog perioda. Da bi ceo poduhvat dobio “činjenično utemeljenje” i
auru “naučne ozbiljnosti” insistiraće se na važnosti *kontekstualnog mišljenja o neposrednoj
prošlosti*, čemu Ivančić posvećuje posebnu pažnju. Taj kontekst je zamršen, reći će
mnogi, barem kada je reč o onom njegovom delu koji upućuje na zločin počinjen u
naše ime. Pri tom je kontekstualizacija zločina po pravilu naglašeno rapsodična: u
njoj se mešaju podsećanje na događaje od pre nekoliko decenija ili čak vekova, od Ko-
sova do Bleiburga; pozivanje na mitove; naučne i umetničke interpretacije nacional-
nog identiteta; te konačno radikalno falsifikovanje samog zlodela. Ako biste u Srbiji
rekli da je ono što se dogodilo u Srebrenici ili Dubrovniku sramota za srpsku naciju i
za svakog njenog pripadnika, mnogi bi vam uzvratili: “A, ne, stani, istina je mnogo
kompleksnija...” Znakovito je da se gotovo istovetni argumenti čuju i u Hrvatskoj. 39
Misliocima kompleksnosti nasuprot, Viktor Ivančić insistira da su “situacija i kon-
tekst” jednostavni i transparentni. Teza o tome da je istina o zločinu kompleksna i
protivrečna tek je omiljena nacistička tlapnja, koju nam veselo i upola cene prodaju
političke elite, mediji i patriotski intelektualci. Naravno, moguće je da mnogi “obič-
ni ljudi” izgovaraju tako nešto sa iskrenim uverenjem i dobrim namerama. Ali pošte-
ne intencije u upotrebi jedne takve teze jednostavno su irelevantne. Reč je o laži koja
proizvodi razorne posledice. Zaključak teze o kompleksnosti uvek glasi da mi nema-
mo čega da se stidimo. Ovde je na delu proces koji Stenli Koen naziva interpetativ-
nim odricanjem: nije da mi nismo ubijali; ubijali smo, ali bilo je to uvek u odbrani
našeg nacionalnog bića. Na primer, pišući o recepciji činjenica o zločinu u Lori, je-
dan će od Ivančićevih kolega naglasiti kako je “izostalo razumijevanje konteksta u ko-
jemu su se događali svi ti nemili događaji”. Evo Ivančićevog odgovora:

“Činjenica je da sve vrijeme u optjecaju i nije ništa drugo nego kontekstuali-
zacija zločina i prenošenje energije osvetništva kroz desetljeća, pri čemu je
Lora samo minorni odgovor na Bleiburg. Kažeš li jovićima i ivkošićima da je
Bleiburg moralno nepodnošljiv bez obzira na kontekst, oni će taj stav do-
sljedno ignorirati, jer bi obesmislio mit o historijskom namicanju pravde. Za

svaku kap prolivene krvi postoji skoreni povijesni ostatak, nalaz neusporedivo veće specifične težine, kao unaprijed izdano opravdanje... Ne radi se o kriku protiv toga što nam naši neprijatelji podmeću zlodjela, nego što nam podmeću njihovu neopravdanost.”

Jedan od bitnih elemenata ovog procesa je auto-viktimizacija, predstavljanje sopstvene etničke grupe kao večite žrtve izložene beskrajnom kontinuitetu patnje i nepravde. Mi smo okruženi neprijateljima, koji su nas ubijali 1941, i koji su sa istom namerom ustali protiv nas 1991. Zato smo bili prinuđeni da odgovorimo, čineći samo ono što moramo. Cilj ovakve ideološke racionalizacije je dokazati kako je događaj možda vredan žaljenja, no kako se u krajnoj liniji ipak radi o činu legitimne odbrane nacionalnog interesa. Ivančić pokazuje kako ovakva praksa u krajnoj liniji doводи do svojevrsnog šizofrenog odnosa prema zločinu:

*“Mi najodlučnije osuđujemo zločine nad srpskim civilima, kojih je nedvojbeno bilo, ali zdušno podržavamo što su naši ljudi to učinili! ... Budući da je taj politički projekat (mogući radni slogan: *Apsurd je naša budućnost!*) u cijelosti temeljen na laži, to jest na pokušaju da se jedna laž 'kompenzira' drugom i tako unedogled, reprezentirati ga mogu samo podvojene i postrojene ličnosti, multilateralne osobnosti...”*

40

Podjednako je važno uočiti i nešto što je bilo veoma prisutno u srbijanskom utemeljenju zločina: ova žrtvena samolegitimacija oslobađa od civilizacijskih stega. Samododeljeno pravo na osvetu uvek je rukovođeno ciljevima samodefinisane više pravde, i ono kao takvo ne može biti predmetom formalnih ograničenja. Oдавde – a ne iz nekakvog “nedostatka informacija” – sledi dominantni a moralno zastrašujući negatorski odnos srpske i hrvatske javnosti prema suđenjima “našim ljudima” za ratne zločine: Mladić i Gotovina se percipiraju kao heroji zato što su u ime “našeg vrhovnog dobra” pogazili temeljni moralni princip koji svakome od nas zabranjuje da nanosi zlo drugom ljudskom biću.

Ovakvu moralnu konfuziju je teško razumeti, i zato Ivančić posvećuje mnogo pažnje “običnim ljudima”. Ponoviću, do zločina je moglo doći zato što je veoma mnogo ljudi prihvatilo najgore zlo kao neupitno dobro. Ti isti ljudi danas su spremni da prihvate režimsko tumačenje koje im veli da mi nismo počinili nikakvo zlo. Time se svi apsolviraju od odgovornosti, upravo time se obesmišljava sama kategorija odgovornosti. Zločin dobija neko drugo ime, a ljudi spremno prihvataju da ga nikad nije ni bilo. Zločinci se transformišu u heroje, neposredna prošlost svodi se na možda tešku ali zato sigurno nužnu, upravo slavnu istorijsku epizodu u kojoj

su se branili nacionalni suvereniteti i dostojanstvo; konačno, današnje elite sa dužnom skromnošću primaju na svoja pleća zadatak odbrane tekovina.

Ali opet, kako je moguće da ljudi prihvate zlo kao dobro? “Fašistički ološ”, reći će Ivančić, “nikad ne predstavlja osobiti problem. Problem je ološ s većinom.” Viktor Ivančić govori o besćutnosti, kolektivnoj bezosećajnosti i moralnoj tuposti većine. Saglašavajući se sa normalizacijom zločina, obični građani, su-narodnjaci, postaju sa-učesnici. Okrutnije, ili tek preciznije rečeno:

“Odaslan je poziv za daljnju mobilizaciju i aktivno sudioništvo u kolektivnom nemoralu. Od dragih sunarodnjaka još jednom se očekuje da zauzmu nojeve poze i preobrazu se u drage suučesnike... leševi više stotina ubijenih staraca, istina, postoje, to više ne možemo kriti ni od samih sebe, ali kao da i ne postoje, pa ćemo se upravo tako i ponašati – nećemo ih ni 'tretirati' kao nešto s čime se valja otvoreno suočiti...”

Konačno, gde je u svemu ovom – patriotizam? Ova knjiga ima patriotizam u podnaslovu: *Ogledi o domoljublju*. Žaoka je očita. Ivančić se gadi patriotizma u verziji koju nam neumorno nameću samozvani kulturni očevi nacije, korumpirani naučnici, licemerno sveštenstvo, ekonomska mafija, podanički mediji, šizofreni političari. To je patriotizam u kome se

41

“traži jedinstvo umjesto eventualne solidarnosti, pri čemu valja imati na umu osnovnu razliku između tih dvaju oblika sudioništva: solidarnost se temelji na dobrovoljnosti, a jedinstvo na obvezi.”

Ipak, želeo bih – iz pozicije čoveka bez domovine – da pokušam da pokažem kako se bez patriotizma ne može, te kako je Viktor Ivančić napisao jednu *patriotsku knjigu*.

Mi uvek živimo u nekoj političkoj zajednici. Velika većina ljudi nije u prilici da bira u kojoj i kakvoj državi će živeti. Postajemo članovi rođenjem, prestajemo to biti smrću; država nije dobrovoljna zajednica, kao što ni nacija nije slučajna grupa. Međutim, čak i ako ste u poziciji da birate u kojoj ćete državi živeti, vi uvek birate *pripadanje*. Nema načina da se pripadništvo izbegne. Čak i ako ste tek apatrid – čovek bez državljanstva – označen krležijanskim slovima A ili B, čak i tada vi pripadate (ili spadate, ili se ubrajate), u elementarnom smislu da za vas važe pravni propisi, etičke norme i konvencije mesta u kome obitavate.

Niko dakle nije i ne može biti izuzet iz pripadništva, članstva. Ovde se ne radi tek o pravno-tehničkoj činjenici, kojoj bismo mi suprotstavljali naša dublja,

autentična moralna uverenja. Recimo to ovako: mi ne možemo izbeći da imamo određeni odnos prema zajednici u kojoj živimo. Reč je o moralno važnom odnosu, već i zato što u zajednici živimo zajedno sa drugim ljudima, odnosno zato što smo suočeni sa pitanjem ispravnog, dobrog, pravednog odnosa prema drugim ljudima. Bio bih sklon da patriotizam odredim kao skup posebnih dužnosti koje imamo samo prema sa-državljanima, ali prema svim sa-državljanima. Ili: patriotizam je moralno ispravan odnos prema ljudima s kojima delimo pripadništvo u političkoj zajednici.

42 Tako shvaćen, patriotizam nam nije jednostavno dat; patriotizam je zadat, kao bitno interpretativna kategorija. Ovo je mesto na kome treba pravilno razumeti kontekst u kome živimo. Nakon moralne katastrofe, verujem da više ne možemo, čak i ako smo pre toga bili kosmopolitski liberali, misliti i delati u prvom licu jednine. Zločin je počinjen u ime svih nas, i zato je pronalaženje moralno ispravnog odgovora na ovu tragediju dužnost svakog pripadnika zajednice ponaosob. Drugim rečima, imamo se pitati šta je, nakon zločina koji nas je obeležio, ispravan odnos prema zajednici u kojoj živimo, prema našim sudržavljanima, te prema političkoj vlasti kojoj se pokoravamo. To je pitanje koje čitam kao imperativ redefinisanja identiteta. Mislim da je ovo veoma jasno prisutno u knjizi Viktora Ivančića, kao što je prisutna i sledeća teza: masovni zločin predstavljao je odricanje od normalnosti. I pitanje koje delim sa autorom ove knjige glasi: da li je normalnost u koju se želimo vratiti ista ona u kojoj smo živeli pre katastrofe? Možemo li na primer uspostaviti kontinuitet između onog *mi* od pre katastrofe i ovog danas, kad se pretpostavlja da želimo demokratiju? U gotovo svim tekstovima iz ove dragocene knjige vidim jednu jednostavnu hipotezu: nama su, kao uslov povratka u civilizovanu normalnost, potrebni radikalno promenjeni identiteti. Rekao bih ovako: Viktor Ivančić se zalaže za radikalno novi postzločinački patriotizam. U centru ovog patriotskog procesa čini mi se da bi mogao biti uvid da jedini osnov našeg partikularnog zajedništva, nakon propasti svih nasilno homogenizirajućih projekata, mogu biti samo univerzalne moralne vrednosti. Do njih ne možemo stići nikakvim apstraktnim prihvatanjem. Ako se patriotizam sastoji od dužnosti, valja nam prihvatiti da mi danas imamo neke sasvim konkretne, kontekstualno specifične dužnosti: (1) dužnost da se suočimo i javno priznamo sebi samima da je ono što je činjeno u naše ime, a u čemu su mnogi od nas saučestvovali, bilo moralno pogrešno; (2) dužnost da se obratimo žrtvama, njihovoj zajednici, odnosno dužnost da se izvinimo.

Ovo su zahtevi koji nam daju minimalan odgovor na pitanje šta treba učiniti da bismo mogli živeti kao normalni ljudi, te da bi naše društvo postalo civilizovano društvo.